

НООСФЕРНЕ МИСЛЕННЯ: ГУМАНІСТИЧНІ ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розкрито особливості нового погляду на гуманізм ХХІ століття, гуманістичні засади ноосферного мислення.

Ключові слова: гуманізм, ноосфера, ноосферне гуманістичне мислення.

В статті раскрыто особенности нового взгляда на гуманизм ХХІ века, гуманистические основы ноосферного мышления.

Ключевые слова: гуманизм, ноосфера, ноосферное гуманистическое мышление.

The article reveals the features of the new look on the humanism of the ХХІ century, humanistic principle of noosferog of thinking.

Key words: humanism, noosfere, noosfere humanistic thinking.

Постановка проблеми. Ідея гуманізму – одна з центральних у людській культурі та історії цивілізації, змістовим стрижнем якої визначено гуманність, під якою розуміють людяність, людинолюбство, повагу до людської гідності. Гуманізація, «олюднення» всієї системи суспільного життя, всіх сфер діяльності людей покладено в основу тих процесів оновлення, які відбуваються в суспільстві ХХІ століття. Останні десятиліття позначені поглибленням інтересу до проблеми гуманізації людини та суспільства загалом. Сьогодні, як стверджує А. Урсул, відбувається відмова від ідеології розуміння гуманізму на атомарно-особистісному рівні й ставиться питання про те, щоб саме реальна людина, її духовний і матеріальний, у перспективі – гармонійний та усесторонній розвиток, були б у центрі стійкого соціоекосистемного розвитку [8].

Новий погляд на гуманізм означає насамперед уточнення принципів розуміння людини й світу, її буття, відмову від уявлень про неї як елементарного продукту суспільних відносин. Таке «перевідкриття» гуманізму зумовлене сучасним перебігом подій у світі й сукупністю глобальних проблем, які піддають сумніву подальше існування homo sapiens. Проблема насилля, що особливо загострилася в загальнопланетарному масштабі в останні роки, загрожує не тільки окремій людині, а й, опираючись на могутність науки, існуванню всього людства й біосфери в цілому. Ось чому поряд із проблемами гуманізму, орієнтованими на людину, виникла гуманістична проблема виживання всього людства й саме вони постали в центрі нового гуманістичного мислення. А гуманістика, на думку А. Урсула, нині набуває свого соціоприродного, глобально-космічного виміру, який відрізняється від античного

антропокосмізму. Вона, на думку вченого, стає не тільки наукою про людину й людство, але й більш системним гносеологічним утворенням, яке забезпечить реалізацію гуманістичних принципів та ідеалів у їх більш широкій інтерпретації [8].

У цьому особливість нового підходу до гуманістичної проблематики сучасності та спрямованості на гуманістично орієнтовану систему сталого розвитку матерії і духу (розуму), де соціальне й природне зливаються в єдине коеволуційне ціле – соціоприродну систему еволюції, яка має назву «ноосфера» (з давньогрецької ноос (розум) і сфера). У понятті «ноосфера» визначальним є необхідність розумної (тобто такої, що відповідає потребам людства) організації взаємодії суспільства й природи на основі гуманного ставлення до середовища існування та до себе самого. Саме в контексті ноосферної світоглядної концепції проектується подальший коеволуційний розвиток суспільства й природи, основою якого є ноосферне гуманістичне мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ідей гуманізму, гуманістичних цінностей є однією із провідних упродовж усього розвитку людства й у всі історичні епохи. Ще у II ст. до н. е. Цицерон визначав гуманізм як основу «звільнення й збагачення» людини. В епоху Ренесансу гуманістична концепція набуває подальшого розвитку: Данте, Петрарка, Бокаччо, Піко дела Мірандола поглибили розуміння гуманізму як вираження цілісності людського духу, свідчення повноти та неподільності природи людини. Традиції гуманізму епохи Відродження в якісно нових умовах були продовжені просвітителями ХVIII ст., а також, у своїй найбільш загальній формі, передовими мислителями, вченими й письменниками ХІХ і ХХ століть.

Саме у ХХ столітті започаткувалися дослідження впливу глобальних проблем людства на соціальну роль людини (І. Кон, Б. Рассел, М. Реріх, Е. Фромм, А. Швейцер та ін.), заперечення тоталітарного, антигуманного режиму, в якому б конкретному соціально-політичному вигляді він не існував, аналізу й обґрунтування гуманістичних ціннісних орієнтацій людини, її самовизначення в культурі, моральної відповідальності перед суспільством і перед собою (В. Біблер, Е. Ільєнков, М. Мамардашвілі, Ю. Смоленцев та ін.).

Відповідальне, усвідомлене ставлення до природи, соціуму, світу людини – головна ідея сучасної гуманістики. У працях Н. Казанса, Л. Полінга, П. Куртца, Р. Селларса представлені положення щодо проблеми поліпшення життя засобами прагматичного соціально-культурного гуманізму. Ця тенденція також широко відображена в досліджен-

нях вітчизняних учених (Б. Кузик, Ю. Яковець, В. Карпенко та ін.) [2; 4].

Становлення нового гуманізму як певної системи цінностей неможливе без формування відповідного стилю мислення суспільства й особистості. Таким, на думку А.Урсула, є ноосферне мислення. Він зокрема зазначає, що якщо гуманістичне мислення до ХХ століття було спрямоване на природні якості людини в їх позитивній самореалізації, то ноосферне гуманістичне мислення пов'язує принципи гуманізму з ідеальною моделлю майбутнього «життя ноосфери». В новому гуманістичному – ноосферному – мисленні основним має бути не тільки людина і соціальний прогрес, а й доля оточуючого середовища людини. Гуманістичні цінності як основу ноосферної стратегії розглядають В. Андрущенко, М. Антоненко, А. Васильчук, Є. Ісасв, В. Кремень, Н. Маслова, М. Моєсєєв, Г. Сікорська, Т. Тюріна, Г. Шевченко, Т. Шубейкіна та ін.) [6; 7].

Ноосферні гуманістичні світоглядні орієнтири є підгрунтям таких напрямів у контексті ноосферної концепції, як екологічна етика (Д. Афіногенова, Г. Бейтсон, В. Борейко, В. Деркач, С. Дерябо, М. Кисельова, В. Кобилянський, К. Корсак, С. Кравченко, В. Крисаченко, А. Толстоухова, В. Ясвін та ін.) і екологія людини (І. Єрмаков, В. Козак, М. Курик, Б. Лихачов, О. Микитюк та ін.) [5].

Мета статті – проаналізувати особливості ноосферного мислення у контексті гуманістичних цінностей суспільства ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Ідеї «оновленого гуманізму» – людський вимір економіки й політики, екологічна етика та мораль ненасильства, діалог та толерантність як імперативи людських взаємин, соціальний прагматизм забезпечують йому широку соціальну базу, підтримку з боку різних верств населення. На їх основі в суспільстві утверджується гуманістично-ноосферна концепція, яка, на думку В. Карпенка, є «...системою філософських поглядів на сутність і закономірності формування інтегрованої сфери відповідальності людини за коеволюцію соціуму й середовища його існування з урахуванням загальнолюдських гуманістичних цінностей» [2]. Таке розуміння важливості розвитку гуманізму в теорії й практиці переводить вирішення проблеми в сферу освіти, оскільки потребує методів та засобів його формування. Це завдання вирішує ноосферна освіта, мета якої – формування ноосферної людини, якій притаманне ноосферне гуманістичне мислення і яка зможе самостійно й усвідомлено прийняти стиль життя в рамках ноосферного імперативу, реалізувати такі зразки діяльності й поведінки, які б підтримували стабільність природних соціобіопроектів [1].

Саме ноосферна освіта, як стверджує Н. Маслова, спрямована на формування «цілісного, гармонійного, екологічно здорового типу мислення» [6, с. 257]. Ноосферне мислення, на її думку, це мислєдіяльність людини, в основі якої – фундаментальні ідеї ноосфери: всеєдності, активної еволюції, антропокосмізму, в процесі її різномірні знання (гуманітарні, природничі, філософські, релігійні) синтезуються в цілісну систему світорозуміння. Це той тип мислення, що може дати людині цілісну картину світу й стати інструментом вирішення глобальних проблем сучасного світу. Таке мислення, вважає С. Кримський, здатне вирішувати проблеми загаль-

нолюдського характеру, оскільки «...ідея морального інтелекту, який поєднує моральний розум і розумну емоцію, має здатність ігнорувати простоту рішень во ім'я складності людських проблем і співзвучна принципу духовності» [3].

Ноосферне мислення в соціальному аспекті ґрунтується на пізнанні соціальної реальності й умінні аналізувати інформацію шляхом її моральної інтерпретації на основі емоційно-особистісних суджень із космічної і планетарної точки зору. На думку С. Рубінштейна, таке глибоке розуміння суспільної значущості знання спрямовує почуття людини, тоді вони співвідносяться із розумінням і вкорінюються в духовно-моральній сфері особистості та є важливою передумовою формування сакрального ставлення до оточуючого світу. Людина з ноосферним мисленням усвідомлює сенс свого буття у світі, який повинен співпадати із сенсом життя всього людства, впливати з нього і бути з ним тісно пов'язаним, усвідомлює роль моральної культури у перетворюючій діяльності щодо природи й стосовно самого себе, оскільки ноосферний шлях людства можливий тоді, коли логіка Людини буде погоджена із логікою Природи (за М. Моєсєєвим).

Формування гуманістичної спрямованості ноосферного мислення відбувається на основі:

- збагачення процесу пізнання знаннями із різних джерел пізнання: науки, релігії, філософії, культурології, що є основою сприйняття світу й себе в ньому як цілісної системи;
- розвитку навичок мислєтьельної діяльності: аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, встановлення причинно-наслідкових моральних відношень між різними явищами оточуючого світу;
- долучення до процесу мислення, емоцій і почуттів, аксіологізація знань.

В. Карпенко зазначає, що нова етика та пропонувані гуманістично-ноосферною концепцією стиль мислення має виходити з нерозривної єдності людства й оточуючого його середовища, дотримуватися рівноваги між споживацькими інтенціями людства, з одного боку, й здатністю середовища до самовідтворення, а людства до його відновлення – з іншого [2].

Формуванню такого гуманістичного погляду на довкілля сприяють введення в навчально-виховний процес школи обговорення альтернативних ситуацій – вибір моральних цінностей, почуттів, учинків, поведінки із декількох пропонуваніх варіантів, вникаючи у їх внутрішні зв'язки, вбачаючи за конкретним загальне, що ламає установки дискурсивного мислення: діалоги, полілоги, монологи, дилеми (за Л. Кольбергом). У ході такого обговорення застосовуються прийоми: ейдетична редукція (шлях до природної установки людини на зв'язок із людством через «розчищення» свідомості, заповненої установками певних ідеологій, навіювань, що відвертають її від власного морального творення); «зведення в одну точку» – аналіз цінності явища, події через поєднання наукових і ненаукових оцінок, суджень; метод поліфонізації – публічного співроздуму всіх його учасників у ході обговорення проблемної моральної ситуації.

Інваріантом методу ейдетичної редукції є метод «відсторонення» – моральне осмислення явища ніби «збоку», як уперше почутого, побаченого, що уможливує розкриття досі невідомих його аспектів

(подивитися на діяльність, життя людства сучасного очима безсмертної істоти, вихідця із минулого, инопланетянина, наділитися рослину, тварину своїми емоціями та переживаннями) (за І. Загашевим). В основі цих прийомів – спільний пошук істини, різноманітність творчих ситуацій, живе обговорення, що уможлиблюють актуалізацію вітагенного досвіду школярів, сприяють усвідомленню необхідності відмови від уже сформованих стереотипів у процесі вирішення моральних проблем.

Гуманістичне ноосферне мислення спрямоване на розуміння сучасної соціокультурної ноосферної ситуації, коли рішення приймається лише на основі їх морального значення для регіону, нації, людства (наприклад, обговорення проблем щодо будівництва нових блоків атомних станцій; створення в Україні притулків для нелегальних емігрантів і їх депортація у країни, звідки вони прибули – Афганістан, Іран; державний контроль над народжуваністю у Китаї; клонування тощо). Це уможлиблює усвідомлення школярами об'єктивності двох протилежних оцінок явища й односторонності кожного із них поза зв'язком з іншим, усвідомлення єдності протиріч. «Поля біфуркацій» (ситуації вибору, варіативність траєкторій морального самовизначення) сприяють розвитку варіативності морального мислення, врахування в моральному судженні декількох точок зору.

У ситуаціях пошуку рішень школярами звертається увага на конкретно-історичні приклади вирішення таких проблем (хрестові походи, ісламська терористична діяльність, створення резервацій для індіанців у США, діяльність Матері Терези, волонтерська діяльність тощо) та сучасні події на планеті (причини й наслідки війни на сході України, терористичні дії у країнах Європи тощо).

Виокремлюючи й співставляючи зміст, суттєві ознаки, «згортаючи» й «розгортаючи» інформацію, учні встановлюють подібність і різницю моральних дій, які ознаками, гранями поєднані між собою, але різняться за значенням і сенсом, за мотиваційним обґрунтуванням (обов'язок-відповідальність, добро-користь тощо). Це вимагає нових знань і вмінь у визначенні моральних цілей, рефлексії значення цих дій, «вчування» у своє власне «Я» і в «Я» інших людей.

Зважаючи на важливість формування людини майбутнього як людини гуманної, сучасна освітня теорія й практика розробляє у педагогіці новий напрям – ноогуманістичний, спрямований на формування ноогуманістично орієнтованого світогляду.

Термін «ноогуманізм» уперше був уведений у науковий обіг загальної педагогіки Г. Сікорською в межах розробленої нею еколого-ноосферної освіти. Вона зазначає, що ноогуманізм «...стверджує цінність життя в усіх його проявах, гармонійну взаємодію людини із природою (і Космосом) і відповідальність її як єдиної розумної істоти на планеті за

життя на Землі» [7].

Ноогуманізм орієнтований на коеволюційну взаємодію людини й біосфери, гуманізацію суспільства й перехід його від ідеалів суспільства споживання до духовно-орієнтованих цінностей, формування основ планетарного мислення, право людини жити в гармонії із самим собою й бути толерантним до інших.

Висновки. Отже, моральне осмислення закономірностей, процесів, що відбуваються у світі, на основі нових гуманістичних ноосферних орієнтирів сприяє формуванню моральних переконань, які уможлиблюють прийняття самостійних рішень у відповідях на такі питання: як жити, що робити, яку позицію займати відносно різних суспільних процесів, знаходження шляхів позитивного їх вирішення тощо. Проблема гуманізму у ХХІ столітті стосується не тільки людини, а й співпадає з проблемою виживання не лише людства, а й усього живого на Землі. Саме ноосферне гуманістичне мислення уможлиблює здатність синтетичного охоплення соціальної реальності як цілісної системи, розуміння єдності світу в його багатоманітності, гуманності як точки поєднання людини, суспільства й природи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Егоров Ю. Л. Образование в контексте перехода общества к устойчивому развитию [Электронный ресурс] / Ю. Л. Егоров, П. И. Муни. – Режим доступа : <http://www.ulb.ac.be/ceese/pdf>.
2. Карпенко В. Є. Гуманістично-ноосферний підхід – стратегія розв'язання глобальних проблем [Електронний ресурс] / В. Є. Карпенко. – Режим доступу : <http://www/info-library.com>.
3. Кримський С. Принцип духовності ХХІ століття / С. Кримський // Директор школи. – 2003. – № 8 (лютий). – С. 4-5.
4. Кузык Б. Цивилизация: теория, история, диалог, будущее. Т. 2. Будущее цивилизаций и геочивилизационные изменения / Б. Кузык, Ю. Яковец. – М. : ИЭС, 2006. – 648 с.
5. Курик М. Ноосферна освіта у формуванні нової людини / М. Курик // Директор школи. Україна. – № 8-10. – 2005. – С. 4-5.
6. Маслова Н. В. Ноосферное образование : монография / Н. В. Маслова. – М. : Инст-т холодинамики, 2002. – 308 с.
7. Сикорская Г. П. Ноогуманистическая модель эколога-педагогического образования / Г. П. Сикорская. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 1998. – 197 с.
8. Урсул А. Д. Путь в ноосферу. Концепция выживания и устойчивого развития человечества / А. Д. Урсул. – М. : Луч, 1993. – 275 с.

Дата надходження до редакції: 26.01.2015 р.